

*Л.А. Кисенко-Романюк, канд. пед. наук, доцент
(Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників)*

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто сутність критичного мислення як здоров'язбереження компетентності фахівця на сучасному етапі розвитку освітньої системи та формування громадянського суспільства з погляду педагогічної психології. Узагальнено результати досліджень, які редукуються до відкриття тісного взаємозв'язку між критичним мисленням як спроможністю неупереджено і об'єктивно визначати власну позицію, розвиненістю особистості та наявністю у неї навичок використання знань в умовах врахування їх адекватності та власної спроможності вирішити завдання чи проблему.

Ключові слова: критичне мислення, здоров'язбереження компетентність, громадянське суспільство.

Актуальність проблеми. Успішним в усі часи вважилось суспільство, у якому особистість була здатною приймати відповідальні рішення в екстремальних умовах, обирати стратегії виживання та розвитку. Наше сьогодення відзначається значними змінами в бік глобалізації, технологічної революції та інформаційно-комунікаційного прогресу. Як наслідок – збільшилася загроза катаклізмів природного і техногенного характеру. Уряди більшості країн турбує проблема убезпечення своїх громадян. Серед шляхів успішного вирішення проблеми все частіше з'являються стратегії, пов'язані з діяльністю освітньо-наукового комплексу – „рівний доступ до якісної освіти”, „освіта для сталого розвитку”, „нанотехнології”, „суспільство знань” тощо.

У суспільному розвитку критичне мислення найбільш виразно проявляється у формуванні компетентностей фахівця, пріоритетності прояву творчого потенціалу особистості, подоланні стереотипів у екстремальних умовах, визнанні особистості та її здоров'я основним багатством суспільства. За таких умов як важливий чинник забезпечення успішності формування особистості як фахівця, професіонала, зародилася і розвивається тенденція до розвитку критичного мислення під час навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Аналіз літератури. Дослідження наукової думки щодо критичного мислення особистості як мислення вищого порядку дає підстави стверджувати, що означене мислення не одразу знайшло підтримку серед науковців країн пострадянського простору. Більш звичним та використовуваним довгий час був термін "критичність" як глибока рефлексивність, спроможність неупереджено й об'єктивно оцінювати себе та інших, розвиненість особистості, наявність у неї навичок використання наявних знань у екстремальних умовах, спроможність вирішити завдання чи проблему. У контексті психології мислення О.Тихомиров трактує „критичність” як одну із властивостей розуму, як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності людини [2, с.197]. Американські психологи першими почали використовувати термін "критичне мислення" в розумінні: раціональне, практичне, проблемно-життєве; таке, що формується протягом життя і має на меті адаптувати особистість до жорсткої конкуренції в умовах ринкових відносин у світі капіталу; розвивається у рамках загальної діяльності освітньої системи і як базова компетентність успішної життєреалізації людини.

Даяна Халперн у своїй книзі „Психологія критичного мислення” детально описала американські підходи до формування критичного мислення у навчально-виховному процесі [1]. Синонімічним до критичного автор вважає творче мислення, а формувати його пропонує діяльнісним способом, ефективним вважаючи шлях „навчати навчатися”. Наявності великої кількості різної інформації в голові випускника ВНЗ, на думку Д.Халперн, не достатньо, аби його можна було назвати „спеціалістом”, необхідні навички їх раціонального використання та успішного досягнення бажаного результату. Відтак, критичне мислення визначається як можливість використання таких когнітивних навичок та стратегій, що підвищують вірогідність отримання бажаного результату; передбачає такий тип мислення, який вирізняється поміркованістю, логічністю та цілеспрямованістю [1, с.55].

Мета дослідження. Розглянути сутність критичного мислення як здоров'язберігаючої компетентності фахівця на сучасному етапі розвитку освітньої системи та формування громадянського суспільства з погляду педагогічної психології.

Виклад матеріалу. Освітньо-науковий комплекс включає формування та розвиток ключових компетентностей. Наказом МОН України № 371 від 05.05.2008 р. “Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти” визначено, що “найбільш універсальними є ключові компетентності, які формуються засобами міжпредметного і предметного змісту. ... На підставі міжнародних та національних досліджень в Україні виокремлено п’ять наскрізних ключових компетентностей: уміння вчитися, здоров’язбережувальна компетентність; загальнокультурна (комунікативна) компетентність; соціально-трудова компетентність; інформаційна компетентність” [5]. Рамкові Рекомендації ЄС “Ключові компетентності для ціложиттєвого навчання” (2006/962/ЄС) ключовими визнають такі компетентності: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетентність та основні компетентності в природничих і точних науках; компетентність у цифрових технологіях; уміння вчитися; соціально-правова і громадянська компетентності; ініціативність і підприємливість; усвідомлення та вираження культури [6, с. 104]. Як бачимо, серед ключових компетентностей ні Україна, ні Євросоюз не вказують на необхідність критичного мислення. І це не тому, що воно не є обов’язковим. Під компетентністю науковці розуміють професійну якість особистості як фахівця, здатність ефективно виконувати посадові обов’язки, які включають професійні знання, вміння, навички, спосіб мислення та усвідомлення відповідальності за свої дії. Відтак, критичне мислення є тим способом мислення, що уможливорює формування будь-яких компетентностей.

Процес підготовки фахівця безпосередньо пов’язаний з педагогічними та психологічними аспектами і явищами, які в тій чи іншій формі концентруються на завданні вищої освіти – сформулювати розвинену, спроможну до раціонального мислення особистість та надати той знанневий та емоційний досвід, який допоможе йому побудувати безпечне успішне середовище життєдіяльності та приймати відповідальні усвідомлені рішення в екстремальних умовах.

З боку науковців-педагогів критичне мислення, на відміну від психологів, далеко не одразу отримало належну увагу і підтримку. У другій половині ХХ століття педагогами з різних сторін розглядалася „критичність” як обов’язкова умова оцінки / самооцінки, контролю / самоконтролю учнів та студентів – Л.Кондратьєва, Г.Липкіна, Л.Рибак, С. Векслер, В. Казаков, Ш. Амонашвілі тощо. У працях тих років відчувається вплив філософських теорій: “Критичність розуму характеризується умінням суворо оцінювати роботу думки (своїї і чужої), піддавати всебічній перевірці припущення, що висуваються, ретельно зважуючи всі докази за і проти; умінням дивитися на свої (і чужі) припущення як на гіпотези, що потребують перевірки” [3, с.3]. Критичне ставлення до результатів своєї діяльності та діяльності своїх товаришів передбачало оціночне судження з метою виявлення недоліків у обранні засобів та шляхів вирішення проблеми з подальшим засудженням та визначенням шляхів усунення помилок.

Сьогодні під критичним мисленням ми розуміємо специфічний мисленневий процес, який існує одночасно з логічним, аналітичним, креативним та іншими видами й вирізняється з-поміж них тим, що на виході формує не лише вміння свідомо аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, різнобічно бачити проблему тощо, а й позицію, духовну наповненість особистості [7]. Для успішної життєреалізації майбутні фахівці мають здобути не лише відповідний рівень академічних та професійних знань, вмінь, навичок, виховання, а й отримати певні вміння навчатися самостійно на місці праці (безперервна освіта), критично мислити, передбачати наслідки, приймати відповідальні усвідомлені рішення, відповідно до ситуації.

Критичне мислення як інструмент прийняття рішення передбачає: виокремлення проблеми; визначення цілей; окреслення дефініцій (ключових понять); визначення критеріїв; пошук інформації; побудова аргументу; подолання стереотипів. Система освіти покликана підготувати спеціаліста, здатного оволодівати впродовж життя суспільно-важливими навичками ефективної життєдіяльності, критичної оцінки інформації та вміннями приймати рішення, визначатися у своїй позиції, протистояти тиску стереотипів. Вони повинні вміти усвідомлено та відповідально діяти у різноманітних екстремальних ситуаціях, яких насправді в житті набагато більше, ніж здається на перший погляд. Система освіти ХХІ століття має системно й цілеспрямовано розвивати „критичне мислення” як невід’ємну умову формування професійних та життєвих компетентностей.

Першочергове завдання системи вищої освіти – виховати свідому особистість, члена світового співтовариства, відповідального, у першу чергу, за своє життя і здоров'я, здатного брати відповідальність на себе за вирішення суспільних проблем. Зауважимо, що життя і здоров'я людини визнано найвищою цінністю суспільства на міжнародному та державному рівнях (підтвердження тому – статті Декларації прав людини, Конституції України тощо). Наше завдання – інтегруватись у світове і європейське суспільство, зберігши життя і здоров'я своїх громадян, свою самобутню культуру, наукову наповнюваність, високу духовність, у той же час, збагатившись кращими тенденціями розвитку інших країн.

Здатність критично мислити є досить цінним вмінням для сучасного фахівця, вимушеного постійно перебувати в контактах з суспільними явищами комунікативного та катаклізмами природного характеру. До впливових чинників екстриму додаються швидкі соціально-економічні зміни та трансформація різноманітних сфер суспільства. Розвиток критичного мислення є підготовкою спеціалістів до професійного життя, де вміння і навички приймати відповідальні рішення в кризових ситуаціях стають необхідними атрибутами успішного функціонування соціуму.

З цією метою важливо здійснювати планування і побудову дій у ключі концепції розвитку критичного мислення у формуванні відповідальної поведінки щодо власного життя і здоров'я та активної громадянської позиції. Основними психолого-педагогічними принципами формування критичного мислення визначаємо:

- 1) використання наявного педагогічного потенціалу;
- 2) врахування психолого-педагогічних особливостей цільової аудиторії;
- 3) наявність суб'єкт-суб'єктних виховуючих відносин на рівні співробітництва;
- 4) уникнення викривлень у навчальних методиках.

Серед навчальних методик, що спрямовані безпосередньо на формування здоров'язберігаючої компетентності через розвиток критичного мислення варто назвати програми, рекомендовані Міністерством освіти і науки України: "Просвітницька робота „рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України” та „Дорослішай на здоров'я”. Дані програми орієнтовані на навчання вікової категорії – 15-18 років.

З 2001 року здійснювалась координація, підготовка тренерів та моніторинг впровадження в педагогічну практику програми "Просвітницька робота „рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України”, а з 2010 року - „Дорослішай на здоров'я”, у Вінницькій області та велося спостереження за ефективністю дії програм, зокрема розвиток критичного мислення, формування відповідальної поведінки, позитивної мотивації до збереження здоров'я як найвищої цінності життя людини.

Концепція педагогічної ідеї [4] виходить із утвердження прагматичних життєвих цінностей (комплексне здоров'я особисте та близьких і рідних, ефективне спілкування тощо) на основі критичного осмислення ризикованих життєвих ситуацій, визначення власної позиції та практики прийняття відповідальних рішень.

Аналізуючи результати впливу профілактичних програм ("Просвітницька робота „рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України”, "Дорослішай на здоров'я"), в основі яких лежить формування здоров'язберігаючої компетентності через розвиток критичного мислення, варто констатувати, що у переважній більшості випадків проведена робота сприяє підвищенню усвідомлення молоддю загрозовості проблеми асоціальної поведінки, бездумного слідування стереотипам, забезпечує позитивні зміни у ставленні молоді до свого здоров'я, життя, а в багатьох випадках призводить до корекції ризикованої поведінки.

Висновки. Критичне мислення лежить в основі формування усіх ключових компетентностей успішної життєреалізації особистості. Це мисленнєвий процес вищого порядку, який формує здоров'язберігаючу, життєтворчу позицію, знаннєву та духовну наповненість особистості. Від професійності педагога, його вміння слідувати та дотримуватись психолого-педагогічних принципів розвитку критичного мислення залежить, чи будуть врешті сформовані ключові компетентності в молодих спеціалістів нашого суспільства.

Важливо пам'ятати, що особливістю критичного мислення є системність – покрокове досягнення результатів у інших видах мислення (аналіз, синтез тощо) з виходом на оцінку власної позиції щодо ризикованої (кризової, екстремальної) ситуації і прийняття відповідального рішення, орієнтованого на збереження життя та здоров'я. Але воно не є компліятивним. Наявність суми інших видів мислення в особистості не гарантує їй швидке і успішне вирішення проблеми, оскільки жоден із видів мислення, окрім критичного не прямує до критерію "позиція суб'єкта мислення".

Список літератури:

1. **Халперн Д.** Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
2. **Тихомиров О. К.** Психология мышления : Учебное пособие / О. К. Тихомиров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 272 с.
3. **Липкина А. И.** Критичность и самооценка в учебной деятельности / А. И. Липкина, Л. А. Рыбак. – М.: Просвещение, 1968. – 142 с.
4. **Оржеховська В. М.** Концепція освіти „рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України : Навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко, Л. І. Андрущак. – К. : Навч.книга, 2002. – 23 с.
5. **Нормативно-правові документи** [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ipro.edu.te.ua/index.php/2009-02-17-07-15-22/2009-02-17-07-17-17> (Заголовок з екрана)
6. **Кошевська К.** Шкільна програма виховання. Матеріали для педагогічних рад та освітян / К. Кошевська, Е. Толвіньська-Круліковська / Перекл. з пол. Ю. Родик. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – 159 с.
7. **Києнко-Романюк Л.А.** Розвиток критичного мислення як загальнопедагогічна проблема: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Києнко-Романюк Лариса Анатоліївна. – К., 2007. – 235 с.

Л.А. Києнко-Романюк

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК ЗДОРОВЬЕСОХРАНЯЮЩАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТА: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрена сущность критического мышления как здоровьесохраняющей компетентности специалиста на современном этапе развития образовательной системы и формирования гражданского общества с точки зрения педагогической психологии. Обобщены результаты исследований, которые сводятся к открытию тесной взаимосвязи между критическим мышлением, как возможностью беспристрастно и объективно определять собственную позицию, развитостью личности и наличием у нее навыков использования знаний в условиях учитывания их адекватности и собственной возможности решить задачу или проблему.

Ключевые слова: критическое мышление, здоровьесохраняющая компетентность, гражданское общество.

Л.А. Kyenko-Romanyuk

CRITICAL THINKING AS A PART OF HEALTH PROTECTION OF SPECIALIST COMPETENCE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

Essence of the critical thinking as a part of health protection of specialist competence at present stage of educational system development and civil society formation in the context of pedagogical psychology is considered in the article. The research results reduced to tight fits revelation between critical thinking as the ability to identify proprietary positions impartially and objectively, identity maturity and skills presence of knowledge management amid consideration of their adequacy and their own capability to solve the task or problem are generalized.

Keywords: critical thinking, health protection competence, civil society.